

BOOK REVIEW: VASYL KONONENKO. HETMANATE MODERNIZATION: COSSACK ADMINISTRATION PROJECTS IN 1687-1764. – KYIV: INSTITUTE OF HISTORY OF UKRAINE OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE, 2017 – 305 P.

Andrii Blanutsa

PhD (History)

Institute of history of Ukraine, NAS of Ukraine

4, Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

andriiBlanutsa@gmail.com

The research analyzes significant modernization projects of the Hetmanate Ukrainian central administration over the period from the late 1680's to the early 1760's. Part 1 of the book deals with historical sources used in research. In the next part of the research the use of Modernization Concepts in the studies of Early Modern History in post-communist Poland, Russia and Ukraine as well as the methodology of research is traced. The research uses traditional methods (analysis, comparison, synthesis), as well as corpus linguistics, sociological and textual ones. Historical Source Research Scientific Laboratory takes the key role in the research methodology. It has been shown that the changes, implemented by Cossack central administration, belonged to the moderate modernization. The Part 3 of the book proves that Mazepa's moderate modernization (1687-1708) provided increase in central administration efficiency, military taxes, implementation of church and educational policy, justice improvement and legal delimitation of Cossacks and common people. Part 4 of the book presents the Ukrainian Constitution (1710) of the representatives of Cossack administration in exile, innovation elements regarding protection of Ukrainian trade and justice improvement in Ivan Skoropadsky's policy (1708-1722), as well as efforts of hetman Pavlo Polubotok (1722-1723) to adapt Ukrainian autonomy to new conditions of the Russian Empire as different attempts to implement Mazepa's model of modernization. Part 5 proves that reforms in administration, finances, justice, and army in Danylo Apostol times (1727-1734) were continuation of the main components of Mazepa's modernization. This part demonstrates that Apostol's modernization was of both progressive (development of Ukrainian finance, beginning of army rearmament etc.) and regressive character (the final transfer of judicial power to colonels and captains, refusal of imperial projects that had to improve administration and judiciary etc.). The final part of the book researches moderate modernization in times of Kyrylo Rozumovsky (1750-1764). It describes successes of Ukrainian administration in reforming of legal system, improving administrative structures etc. It also represents the causes for most unrealized modernization projects.

Key words: Ivan Mazepa, Pylyp Orlyk, Ivan Skoropadsky, Pavlo Polubotok, Danylo Apostole, Kyrylo Rozumovsky, Modernization, Review, Hetmanate, Cossack.

Андрій Блануца

Кандидат історичних наук
Інституту історії України НАН України
Вул. Грушевського, 4, Київ, 01001, Україна
andriiblanutsa@gmail.com

РЕЦЕНЗІЯ НА: ВАСИЛЬ КОНОНЕНКО. МОДЕРНІЗАЦІЯ ГЕТЬМАНЩИНИ: ПРОЕКТИ КОЗАЦЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ 1687–1764 РР. – КИЇВ: ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ, 2017. – 305 С.¹⁴

Книга присвячена проектам реформ української адміністрації у Гетьманщині в 1687–1764 рр., які ще недостатньо вивчені як у вітчизняній, так і російській й інших зарубіжних історіографіях. У праці проаналізовано низку нововведень, які втілювалися у життя (або планувалися), за гетьмана Івана Мазепи. Нововведення за Пилипа Орлика, Івана Скоропадського, Павла Полуботка та Данила Апостола представлено у дослідженні як різні форми продовження мазепинської модернізації. У студіях над новаціями звернено увагу і на неоднозначні процеси та явища. Приміром, нововведення за гетьмана Данила Апостола носили як прогресивний (розвиток українських фінансів), так і регресивний характер (остаточний перехід судової влади у руки полковників). Монографія завершується аналізом реформування правової системи, покращення роботи канцелярій, освітніх проектів та інших планів гетьманської адміністрації за Кирила Розумовського. Також у цьому сюжеті розглядаються причини нереалізованості ряду цікавих проектів козацьких центральних установ.

Ключові слова: Івана Мазепи, Пилип Орлик, Іван Скоропадський, Павло Полуботок, Данило Апостол, Кирило Розумовський, модернізація, рецензія, Гетьманщина, козак.

Сучасна історіографія Гетьманщини поповнилася книгою молодого дослідника Василя Кононенка. Сміливі й водночас актуальні постановки питань надають праці піонерського характеру й у майбутньому вони знайдуть своє продовження у наступних дослідженнях як самого автора, так і низки інших вчених.

Перші два розділи монографії Василя Кононенка присвячено джерельному аналізу та методології дослідження теми, решту чотири – найяскравішим модернізаційним проектам Гетьманщини. Кононенко представив модель динаміки модернізаційних процесів щодо конкретних гетьманів означеного часу. Вона демонструє, як у роки правління Івана Мазепи спостерігається «поміrkована модернізація», а від Павла Полуботка до Кирила Розумовського швидко зростала кількість інновацій. У додатках помящено ряд цікавих даних стосовно модернізаційних змін, зведених у таблиці, та конкорданси «новизн» важливих документів Гетьманщини.

Модернізацію Гетьманщини Автор висвітлює від часу приходу до влади Мазепи. «Мазепинська поміrkована модернізація» проявилася у зростанні ефективності центральної адміністрації, вдосконаленні управління армією та фінансовою сферою, посиленні уваги гетьмана та еліти Гетьманщини до Церкви, освіти й науки. Більшість старих інституцій пристосовувалися до нових умов, було зроблено спробу поділити козацтво на «виборних» і

¹⁴ Рецензія є доопрацьованим варіантом огляду рецензованої праці, поміщеному у «Критиці». Див.: Блануца Андрій [Огляд]. Василь Кононенко. Модернізація Гетьманщини: проекти козацької адміністрації 1687–1764 рр. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. Режим доступу: <https://m.krytyka.com/ua/reviews/modernizatsiya-hetmanshchyny-proekty-kozatskoyi-administratsiyi-1687-1764-rr> [дата доступу - 30.09.2018].

«підпомічників», завершено процес формування станового суспільства, престиж гетьманської влади зростав завдяки продуманій церковній та освітньо-культурній політиці.

Наступний розділ присвячено проектам Пилипа Орлика, Івана Скоропадського та Павла Полуботка. «Договори та постанови» 1710 р. (відомі як «Конституція Пилипа Орлика») Кононенко аналізує як найвизначніший модернізаційний проект Гетьманщини. За найважливіше досягнення документа автор вважає зміни в раціональному розподілі повноважень гілок влади, плановані зміни, які вели до встановлення верховенства (примату) права у суспільних відносинах, децентралізації, подолання корупції, сприятливіших умов функціонування міських самоврядних інституцій, взорування у деяких аспектах на сусідів (передусім західних). Скоропадський також намагався здійснювати помірковану модернізацію. За несприятливих зовнішніх і внутрішніх обставин йому не вдалося втілити заплановане. У діяльності Полуботка, попри спрямовану на зліквідування автономії Гетьманщини політику російського уряду, стали явними «ознаки відкритості перед модернізаційними “новизнами”» (с. 103) в обстоюванні традиційного суспільно-політичного життя Гетьманщини. Вони полягали насамперед у пристосуванні Української держави (у статусі автономії) до нових суспільно-політичних обставин у часи посилення Російської імперії.

Наступний період, що його виокремлює Кононенко, – час відновлення гетьманського управління (після скасування Малоросійської колегії 1727 року), який припав на роки правління Данила Апостола. Немолодий гетьман намагався пристосувати традиційне життя до нових викликів. Автор звертає увагу на статті Апостола 1728 р. На думку Кононенка, вони наочно демонструють «масштаб планових модернізаційних проектів» (с. 122). У відповідь імперська влада видала «Рішительні пункти», які обмежили повноваження українських інституцій, що їх запропонував гетьман. Поза тим, імперський уряд давав гетьманському урядові певний люфт у самостійному вирішенні низки модернізаційних впроваджень. За часів Апостола було раціоналізовано роботу Генеральної канцелярії, розпочато переозброєння армії Гетьманщини, покращено роботу фіскальної системи. У сфері культури та права гетьман виявив посилену за тих умов активність, намагаючись поновити митрополичий статус київської єпископської кафедри.

Завершальний розділ монографії присвячено модернізаційним проектам за останнього гетьмана Кирила Розумовського (1750–1764). Їх було спрямовано на територіальне розширення влади гетьмана (підпорядковано Запоріжжя, тимчасово Київ та його округу), реформування центральної адміністрації (створено нові канцелярії: похідну Генеральну канцелярію, Дому економічну канцелярію; збільшено штат канцеляристів). Гетьман розгорнув небачене доти будівництво палаців, адміністративних будинків, церков, залучаючи відомих фахівців і впроваджуючи нові технології; старшинські ради стали регулярною інституцією з чіткою системою представництва, порядком денним засідань та алгоритмом прийняття рішень (останні приймалися залежно від кількості персональних підписів під «міркуваннями» депутатів. Втім, як вважає Автор, «новизни» у сфері освіти і науки не набули того масштабу, потенціалом якого володів український правитель.

Як фахівець з історії Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) хочу у цій рецензії розглянути правовий аспект модернізації Гетьманщини. Це

надзвичайно актуальне питання як для історії української автономії, так і для вивчення ВКЛ. Територія Гетьманщини у правовому відношенні стала регіоном «ВКЛ після ВКЛ». За століття – від гетьманування Брюховецького до правління Розумовського українська автономія пройшла великий шлях – від козацької судової системи, зрощеної з адміністративним (військовим) апаратом, котра послуговувалася залежно від обставин різними правовими нормами до розвиненого судочинства незалежного від цивільної влади і спертого на де-факто власні кодифікації права, в основу яких лягли Литовські Статути.

Щодо правого аспекту «мазепинської поміркованої модернізації», то Кононенко розглядає як у часи цього правителя Литовський статут став широко використовуватися у козацькому судочинстві, а саме правове регулювання, згідно статутного права, ставало основою у завершенні формування нового ладу, в якому чільне місце зайняла козацька старшина (С. 76–81).

Як уже зазначалося, автор приділив значну увагу «Договорам та постановам» 1710 року як прогресивному політико-правовому документу (С. 83–97). Зокрема він звернув увагу на те, що у цьому документі Орлик присягав, що порушники у Гетьманщині будуть судитися «ведлугъ артикуловъ правных» (с. 95), втім недостатньо приділив уваги гіпотезі, згідно з якою ці «правні артикули» стосувалися саме Литовських статутів.

У монографії наведено приклади використання Литовського статуту за Скоропадського, спроби його перекладу (як і «Саксонського зерцала» та «Порядку прав цивільних») на тодішню канцелярську українську мову й кодифікації статутного права (с. 99–101). Також описано намагання Полуботка поліпшити українське судочинство (с. 107–111).

Кононенко показав, що за Данила Апостола робилися спроби для поліпшення судочинства, почалася підштовхнута імперським урядом кодифікація права (на основі Литовського статуту). Водночас саме за цього гетьмана спостерігалася класична картина цілковитого закріплення посад суддів за представниками козацької адміністрації (що було очевидним демодернізаційним явищем) (с. 136–140).

Автор засвідчує, що за Кирила Розумовського відбулися важливі зміни у правовій системі у контексті творчого наслідування практик у Речі Посполитій (зокрема і ВКЛ). Перш за все, було втілено у життя проект судочинства незалежного як від цивільної адміністрації, так і від імперського уряду (с. 173). У самому українському праві спостерігалася «рецепція статутних норм, котрі осмислювалися як основний регулятор відносин у суспільстві» (с. 173). У 1750–1764 роках з'явилися нові кодифікації українського права та низка проектів реформування судочинства, більшість з яких було втілено у життя (с. 175–181). Свідченням успіхів у модернізації правової системи на основі наслідування кращих практик Речі Посполитої (і ВКЛ) стало те, що реформи у цій сфері за Кирила Розумовського були закріплені Катериною II без будь-яких змін.

Таким чином, дослідження Кононенком правового сегменту модернізації Гетьманщини у контексті наслідування кращих практик Речі Посполитої (і ВКЛ) висвітлює насамперед вузлові проблеми. Водночас є ще низка недостатньо висвітлених сюжетів цієї теми, а вона сама потребує ґрунтовного монографічного дослідження.

Андрей Блануца

Рецензия на: Василь Кононенко. Модернізація Гетьманщини: проекти козацької адміністрації 1687-1764 рр. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. – 305 с.

Рецензия посвящена анализу книги Василя Кононенко. Его книга, посвящена проектам реформ украинской администрации, в частности, в Гетманщине в 1687-1764 гг., гетьманов Ивана Мазепы, Филиппа Орлика, Ивана Скороподского, Павла Полуботка, Даниила Апостола.

Ключевые слова: Иван Мазепа, Филипп Орлик, Иван Скоропадский, Павел Полуботок, Даниил Апостол, модернизация, рецензия, Гетманщина, козак.

Отримано 03.10.2018